

22. szimpózium

Protestáns identitás és magyarságkép 1517 és 1860 között

Szervezés: Hegyi Ádám és Ugrai János
Tudományterület: történettudomány

A VALLÁSI KULTÚRRÉGIÓK TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA – ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉS

Horváth Csaba Péter

Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány

A 16. századi magyarországi reformáció történeti földrajzának kutatása során elsődleges feladatomban tekintem a századok során felhalmozott egyház-, művelődés- és irodalomtörténeti ismeretanyag absztrakciós szintre emelését, amely a reformáció térmodelljének felállításában manifesztálódik. E kutatás során szembesültem Hegyi Ádámnak és Ugrai Jánosnak a vallási kultúrrégiók, kultúrvidékek és kultúrszigetek kialakulását és működésmódját szemléltető dolgozataival. Megállapításaikat oktatástörténeti szempontok alapján tették, jelenkori fogalmainkkal élve „iskolakörzete-
ket” határoztak meg központokkal és partikuláikkal, amelyek megalapozzák az adott terület értelmiségi bázisát, ezáltal vallási és kulturális identitását, és kitértek a „megtartó közösségek” jelentőségére is. Kutatásaik zömében 18–19. századi forrásanyagokon alapulnak.

Előadásom három egységből áll. Az elméleti bevezetésben röviden ismertetem a korológiai (elterjedéstani) vizsgálat lehetséges módozatait, definiálom a használt fogalmakat, és diskurzusba vonom a kultúrtájakat, valamint az azokat összekötő térpályák rendszerét, amelyeken keresztül – a különféle áruk, hadseregek, járványok stb. mellett – a különféle eszmeáramlatok is szabadon terjedhettek. A második részben a történeti földrajz régiófogalmain keresztül arra keresem a választ, hogy csupán egy – ugyanakkor igen markáns – szempont, jelesül az oktatási infrastruktúra képes-e önállóan a régióképzésre, és ha igen, akkor ezek a térbeli egységek hogyan tagozódnak a Kárpát-medence szakrális térszerkezetének hierarchiájába. Végül kísérletet teszek a protestantizmus 16. századi magyarországi elterjedése földrajzi ontogenezisének megragadására, különös tekintettel a régióképződés jelenségének bemutatására.

A CIPSZER IDENTITÁS VÁLTOZÓ ARCAI: SZEPESSÉGI BAROKK SZERZŐK A NEMZETI IRODALOMTÖRTÉNETEK KERESZTMETSZETÉBEN

Fajt Anita

Szegedi Tudományegyetem

Előadásom középpontjában egy 17. századi szepességi, főként Daniel Klesch körül csoportosuló írói kör irodalmi tevékenysége áll: a műveikben megjelenő, elsősorban nemzeti jellegű identitásformák kerülnek középpontba, különös tekintettel arra, hogy ezek miként viszonyulnak a Tarnai Andor kutatásai nyomán a szakirodalomban széles körben alkalmazott hungarus-tudat fogalmához.

A 17. század második felének magyarországi kötődésű, de német nyelven született irodalma viszonylag kevés figyelmet kap az irodalomtörténeti kutatásokban. A vizsgált szerzők pályájának kezdeti szakaszában műveik elsődleges irodalmi és társadalomtörténeti kontextusát a szepességi lelkészértelmiség világa adja, amelyet a hetvenes évektől a külföldi száműzetés élménye ír felül. Írásaikban többretegű és többféle identitások figyelhetők meg, ami magyarázatot kínál arra is, hogy ugyanazon szerzők életműve ma egyaránt része a magyar, a német és a szlovák irodalomtörténeti narratíváknak. Az előadás e többszörös irodalomtörténeti beágyazottság háttérét is vizsgálja: a cipszer szerzők műveinek példáján keresztül az identitás rétegzettségére és szituatív jellegére kívánom felhívni a figyelmet, és emellett érvelek, hogy a hungarus-tudat nem egységes, stabil identitásként, hanem más regionális, nyelvi és kulturális kötődésekkel együtt, az adott történeti és kommunikációs kontextustól függően aktiválódó önmeghatározási formaként ragadható meg.

REGIONÁLIS IDENTITÁS JELLEMZŐI A 18/19. SZÁZAD FORDULÓJÁN A BÉKÉS MEGYEI REFORMÁTUS FALVAKBAN

Hegy Ádám

Szegedi Tudományegyetem

A közösséghez való tartozást a népszokások, a tárgykultúra és az egodokumentumok segítségével lehet a legjobban vizsgálni. A modern nacionalizmus kialakulásának kezdetén a vallás és a földrajzi kistérség jelentősen befolyásolta a közösségek identitásának fejlődését. Békés megye többnemzetiségű és sokfelekezetű terület volt a 18. és 19. században. A reformátusok bizonyos településeken homogén környezetben éltek, másutt viszont vegyes lakosság élt együtt. Előadásunkban azt vizsgáljuk, hogy meg lehet-e különböztetni a vármegyén belül református régiókat. Továbbá arra keressük a választ, hogyan különböztették meg magukat a kálvinisták a többi felekezettől. Van-e eltérés a homogén és a heterogén települések identitásának jellemzőiben?

ETNIKAI ÉS FELEKEZETI EGYÜTTÉLÉS FELSŐ-ZEMPLÉN ÉS UNG RÉGIÓBAN A 18. SZÁZADBAN

Dienes Dénes

Sárospataki Református Hittudományi Egyetem

A 18. századi Felső-Magyarországon (a mai Kelet-Szlovákia) a nyelvi, etnikai és felekezeti együttélés egy rendkívül összetett, multikulturális környezetben valósult meg. A korszakot a török kiűzése utáni újjáépítés és belső migráció, valamint a pestisjárványok következtében kialakult vákuumhelyzet határozta meg. A multietnikus jellegét a régió peremén élő evangélikus németek, őshonos református magyarok és szlovákok és folyamatosan beköltöző ortodox, illetve görögkatolikus rutének (ruszinok) határozták meg. Itt a 18. században is jelentős népmozgás zajlott; a sűrűbben lakott zempléni vidékekről (nagyobb részben főleg szlovákok, de magyarok is) sokan vándoroltak az alföldi, elnéptelenedett területek felé, helyükre spontán betelepüléssel érkeztek a rutének. A migráció következtében délebbre tolódott a magyar nyelvhatár, és megváltozott a felekezeti jelleg. A ruszin lakosság körében a 17. századi unió révén megerősödött a görögkatolikus egyház, amely sajátos kulturális hidat képezett a keleti és nyugati kereszténység között. Ezekre az évtizedekre jellemző a katolikus–protestáns szembenállás, ezért fontos kérdés, hogy miként alakultak ki az együttélés szabályai a helyi társadalmakban. Összességében a 18. századi Felső-Magyarország vizsgált kis-régióját a párhuzamos társadalmak és a kulturális keveredés kettőssége jellemezte, ahol a vallási és társadalmi státusz gyakran fontosabb választóvonal volt, mint az etnikai származás.

A MAGYARORSZÁGI MULTIKONFESSZIONALIZMUS ÉS A KIÉPÜLŐ ÁLLAM A 19. SZÁZADBAN

Ugrai János

Miskolci Egyetem

Az előadás azt a jelenséget igyekszik bemutatni, amely az egyébként is nagyon egyedi magyarországi felekezeti sokszínűséget valóban európai szinten is kuriózzummá tette. A polgárosodás és a nemzetépítés hajnalán hazánkban ugyanis még egészen erőteljesen érvényesültek a felekezeti szempontok, törésvonalak. A 18. század utolsó negyedéig elhúzódó vallási csatározásokat II. József türelmi rendelete nem egyetlen egyház vagy felekezet győzelmének a kihirdetésével csillapította le, hanem az „élni és élni hagyni” elvének kiterjesztésével. Ezáltal párhuzamos életvilágok alakultak ki. Ezek az egymás mellett fejlődő struktúrák – a társadalom felekezeti megoszlásának és földrajzi tagolódásának – megfelelően sokszor egészen kis körzetekben vagy akár egy-egy településen belül is érvényesültek.

Az előadásban egyetlen szakpolitika, az állami (uralkodói) oktatáspolitikai kialakulásának a példáján keresztül igyekszem számba venni, hogy hányféle felekezeti jellegű

életvilág alakulhatott ki egymás mellett a dualizmust megelőző két emberöltőnyi időszakban. Ennek kapcsán módszeresen igyekszem áttekinteni a különböző európai társadalmak felekezeti viszonyait is annak reményében, hogy valahol a magyarországihoz hasonló helyzetre bukkanok. (Az előadás ezen része inkább a kísérlet kudarcának a magyarázatáról, s így a magyarországi helyzet unikális jellegének alátámasztásáról fog szólni – s nem pedig valóban létező hasonló konstellációról.)

Mindezek révén az előadás vitaindító ígérennyel azt hangsúlyozza, hogy a magyarországi szakpolitikák – esetünkben az oktatáspolitikák – más országokhoz képest igen jelentős hátrányból indultak a 19. századi egységesítés és központosítás szempontjából, amelynek hatásai minden bizonnyal máig felfedezhetők társadalmi együttélésünkben és identitásunkban.

A MAGYAR IDENTITÁS ÉS A KÁLVINIZMUS VISZONYA A REFORMKORI LEKÉSZTÁRSADALOM

Bíró Endre

Szegedi Tudományegyetem

Az 1821–1822-ben létrejövő Nagyszalontai Református Egyházmegye etnikai és felekezeti szempontból sokszínű területet képez, amely egyszerre tartalmaz református magyar tömböt és szórványt. Egy 1840-es évek elején kibontakozó egyháztörténet-írói mozgalom keretében a traktus valamennyi lelkipásztora azt a feladatot kapta esperesétől, hogy a rendelkezésre álló források és az idős emberek beszámolóinak alapján dolgozza ki egyházközsége történetét. Az esperes által megadott szempontok között első helyen szerepelt a közösség alapításának és a református hit felvételének ideje, amit több prédikátor is – forrásszűkében általában csak hipotetikusán – összekapcsolt a helyi magyarság egyidejű megtelepedésével vagy éppen történeti folytonosságával. A kálvinista közösség nemzeti-etnikai karaktere különösen azon eklézsiák esetében volt tárgyalt téma, amelyek az egyházmegye vegyesen lakott vidékein helyezkedtek el. Példának okáért Samarjai János belényesújlaki lelkipásztor azt írta gyülekezetéről, hogy az a 18–19. századfordulóra a magyar etnikum egyedüli hordozójává vált a szomszéd települések környezetében, míg Szilágyi József borossebesi lelkész arról számolt be, hogy a helyi reformátusok apránként elrománosodnak, aminek jeleként egymás között is románul beszélnek, illetve felveszik az ortodox román felekezeti és népszokásokat.

Előadásomban arra helyezem a hangsúlyt, hogy a választott egyházigazgatási egység református prédikátorai miként tekintettek felekezetük és a magyarság kapcsolatára, illetve a magyar reformátusok más felekezetekkel és etnikumokkal való kölcsönhatására, hogyan élték meg a szórványi létet a hétköznapiakban, valamint ezek alapján milyen kilátásokat fogalmaztak meg pasztorált közösségük jövőjére nézve.

FERJENCSIK SÁMUEL MAGYARSÁGKÉPE

V. Szabó László

Selye János Egyetem

Az előadás a felvidéki, szlovák nemzetiségű Ferjencsik Sámuel (1793-1855) evangélikus lelkész, teológus magyarságképét vizsgálja lefőbbképpen a nemrégiben Jolsván előkerült (és általam társszerzőként nemrég Pozsonyban kiadott) német nyelvű jegyzetei alapján. Mivel a jegyzetek 1840 körül keletkeztek, az elemzés keretét az 1848-as forradalom előtti évek magyar-szlovák viszonya, illetve a korabeli magyar felvidéki nemzetiségi politika adja. Az előadás egy olyan diskurzushoz kíván hozzájárulni, mely nem elsősorban a magyarságnak önmagáról alkotott képéről, hanem éppenséggel más nemzetek vagy nemzetiségek magyarságképéről szól.

Bár Ferjencsik feljegyzéseiről a kutatás során kiderült, hogy jobbára újságkivágásokból, (több nyelvű) idézetekből, aforizmákból, szubjektív megjegyzésekből állnak, mégis egy olyan időszak (1840-1842) tanúságtételei, amelyben a régió (Közép-Európa, pontosabban a Habsburg Monarchia területei az 1848-as forradalma megelőző években) népei körében a nemzeti identitás kérdése kiemelt aktualitást élveztek. Magyarságképünket, magyar identitásunkat az említett forradalom és szabadságharc a mai napig nagy mértékben meghatározza; mindig tanulságos azonban megvizsgálni azt is, hogy ez az identitás, melynek fontos része a történelmi tudatunk is, hogyan fest a külső szemlélő számára, vagyis egy másik nemzet(iség) perspektívájából, mely önértelmezésünket illetően hasznos korrekciókkal járhat együtt.